

Egy emlékkönyv tanulságai

Koloh Gábor – Papp Viktor – Tóth Áron (szerk.): „Eloszta bőkezűen; és termő fa gyanánt”. Tanulmányok Kövér György születésnapjára.

RODOSZ Bihar–Varadinum Script, Nagyvárad, 2019. 337 oldal.

Hálátlan dolog egy emlékkönyvről írni. Nem véletlen, hogy olyan kevesen vállalkoznak rá. Ha ennek az okait keressük, akkor a jelenlegi hazai gyakorlatból érdemes felemlíteni néhány körülményt. A tiszteletadásnak ez a formája ugyanis az utóbbi évtizedekben inflálódott és automatizálódott (azaz egyre több mindenki bizonyul „érdemes”-nek egy kerek évforduló alkalmával egy tisztelgő kötet címzettjévé válni), s ennek megfelelően ki is alakultak olyan beidegződések, amelyek ezt a kiadványtípust jellemzik. Ilyen a vegyes profil (mindenki olyan tanulmányt ad, amely éppen készen áll nála), a szerkesztőnek meg nem illik visszautasítania senkit, aki részt akar venni a vállalkozásban. Ezért aztán a minőségi válogatás nem része a kötet összeállításának, jó, ha a formai egységesítés sikerül; az egyetlen eszköz az, ha a szerkesztő eleve célzottan kér fel szerzőket, csak hát ez sértődésekhez vezethet – már azok esetében, akiknek nem szólt. S ha már a tematikus felosztás vagy más szempontú fejezetek kialakítása sem lehetséges, akkor maradhat a szerzők ábécérendes szerepeltetése. Ezen legalább senki nem sértődik meg, bár ez annak nyílt beismerése, hogy a szerkesztő még csak tagolni sem tudta a kötet anyagát.

Ezért aztán az emlékkönyvek kritikai recepciója sincs könnyű helyzetben: a tartalomjegyzék folyamatos szöveggé való oldása, azaz annak deskriptív megvalósítása lehet csupán a megoldás, hogy ki miről is írt egyáltalán: márpedig ez sem nem hálás, sem nem igazán kreatív kritikus feladat, de általában tágasabb elvi-módszertani vagy akár csak tematikai szempontokat érvényesíteni még csak lehetőség sincsen. Ha csak nem kockáztatja a recenzens az újabb sértődéseket.

Ezekre a jelenségekre nem lenne nehéz konkrét példákat hozni akár a történeti, akár egyéb (például irodalomtörténeti vagy néprajzi) emlékkönyvek utóbbi időszakának a terméséből, most azonban nem ez a célom (egyébként, ha valaki mégis erre vágyik, ajánlom neki Németh S. Katalin szellemes cikkét, amely az irodalomtörténeti emlékkönyvek általános kritikájának van szentelve, s a szerző, az öniróniát sem mellőzve, természetesen egy emlékkönyvben publikálta):¹ csupán érdemes támpontot találni jelen emlékkönyv megítéléséhez.

A Kövér Györgyöt hetvenedik születésnapján köszöntő kötet szerkesztési elveit akkor ítéltük meg helyesen, ha nem felejtjük el, hogy ennek előtörténete is van. Kövért ugyanis már egy évtizeddel korábban két tanulmányválogatás

¹ Németh S. Katalin 2006: Az emlékkönyvek hasznáról és káráról. In: Font Zsuzsa – Keserű Gizella (szerk.): *Ótvös Péter Festschrift*. (Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 29.) Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged, 199–210.

köszöntötte: az egyik könyv volt, a másik egy tematikus folyóiratszám.² Az előző teljesítette azt a várakozást, hogy az ünnepelt barátai, pályatársai, sőt még akár egykori tanárai is (mint például Orosz István) tanulmányokkal tisztelegjenek előtte, s noha még így is sokan kimaradtak, ez a kötet teljes mértékben megfelelt a szokásos, igencsak vegyes tematikájú köszöntő kötetek hagyományának (a könyv színvonaláért az kezeskedett, hogy csak célzott felkérés alapján lehetett belekerülni). Megjegyzem, egészen jó kis gyűjtemény lett.

Egészen más elvek szerint szerveződött viszont a folyóirat-különszám (amelynek a szerkesztője Lugosi András volt). Ahogyan ezt a bevezető fel is fedte, itt egy tanítványi tisztelegés valósult meg: „Ebbe a kötetbe azok írtak, akikre nemcsak szerzőként, de tanárként is hatott az ünnepelt: a Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program diákjai és végzettjei fejezik ki tiszteletüket.”³ A koncepció tehát egy nemzedéki tiszteletadás körvonalát rajzolja ki, jól illeszkedve a *Sic Itur ad Astra* létrejötté óta folyamatosan vallott szerepértelmezéséhez⁴ (megjegyzem, a gyűjteményben azért van egy kakukktojás: ahogyan ez a kötet végén található életrajzokból ki is derül, Vörös Boldizsár korábban s egy másik tudományos minősítési rendszerben szerzett még kandidátusi fokozatot, így nem lehetett, s nem is volt ennek a doktori programnak a diákja). Az emlékkönyv és a folyóirat-különszám között funkcionális feladatmegoszlás jött létre, a szerzők között nincs is átfedés: valaki vagy a „tanítványok”, vagy a „pályatársak” közé került. Aki pedig sem ide, sem oda nem fért be (azaz a szerkesztők sem ide, sem oda nem kérték fel), az bánhatta, merthogy a köteteknek nem készült „tabula gratulatoria” listája, így oda sem lehetett felkerülni.

E sorok írója így járt.

Mindezek után a hetvenedik születésnapra csak egy emlékkönyv szerveződött. Koncepciója – némi módosulással – a tíz évvel korábbi *Sic Itur ad Astra*-szám ötletét követi: „A kötetet – végigfutva a szerzők nevein megeshet, hogy csak az Ünnepelt számára tűnik ki elsőre – az egykori és jelenlegi doktori témavezetettek szerzik és adják mentoruknak, avagy a tetsző és illő megnevezéssel élve, Doktorvaterjuknak.” (7.) Azaz a kötet egységét az adja, hogy mindenki tanítványnak tudja és vallja magát. A szerkesztők egyik legnagyobb teljesítménye, hogy ezt a szerkesztési alapelvet szigorúan megtartották: hiába van Kövérnek számos pályatársa és tisztelője, akik alighanem ismét (vagy először) szívesen és készséggel részt vettek volna az emlékkönyvében szerzőként, számukra a szerkesztők csak a „tabula gratulatoria”-ban való részvételt tartották fenn – mert hogy itt már volt ilyen. Ez is elég hosszú lista lett. Noha sejthetőleg volt nyomás

² Az említett kötet: Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla (szerk.) 2009: *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Századvég, Budapest. A folyóiratszám: *Sic Itur ad Astra* 2009. (20.) 60. [Kövér György 60].

³ A szerzők előszava. [Kövér György 60] 2009: 5.

⁴ A történészhallgatók által szerkesztett egyetemi folyóirat jellegéről lásd Szilágyi Márton 1996: *Fiatál történészek folyóirata az ELTE-n: a Sic Itur ad Astra. Történelmi Szemle* (38.) 2–3. 321–330.

abba az irányba, hogy bővítsék a szerzők körét, ám ez a köteten nem hagyott nyomot. A szerkesztők ellenálltak az ilyen törekvéseknek, s megőrizték vállalkozásuk eredendő lendületét: csak Kövér György közvetlen, formális tanítványainak tartották fenn a tisztelegés lehetőségét. Ezzel a tanulmánykötet egységes és egyedi lett – nem példa nélküli ugyan, hiszen hasonló tanítványi kötetek készültek azért korábban is, de nem ez a jellemző hommage-könyv típusa. Még a kötet kiadásában is ez a szemlélet mutatkozik meg: a könyvet kiadó „RODOSZ Bihar” ugyanis a Romániai Doktoranduszok és Fiatalkutatók Szövetségének Bihar megyei szervezetét jelenti – s ez kiegészülve a megjelenést támogató ELTE BTK Hallgatói Önkormányzatával, szintén a nemzedéki jelleget erősíti, nagyon helyeslendően (persze illik megemlíteni, hogy a kötetnek volt egy harmadik támogatója is, amely ugyan nem passzol az imént kifejtett gondolathoz, de nagyon fontos, hogy ők is beszálltak: Budapest Főváros Levéltára Bárczy István Alapítványáról van szó).

Ha már azonban ezt a vonását a kötetnek dicsérem, nem hallgathatom el: kár, hogy ezt sem a szerzők nem mélyítették el a tanulmányok szövegének a megírásakor, sem a szerkesztők az utólagos szerkesztői munka során. Merthogy lett volna néhány lehetőség a tanítványi jelleg erősebb kiemelésére: minden szerzőnél meg lehetett volna adni a Kövér Györgyhez írott vagy írandó disszertáció témáját, vagy egy külön biográfiai listában, vagy a jegyzetek élén egy külön jegyzetpontban; esetleg fel lehetett volna sorolni a szerzők munkahelyét, hogy láthatóvá válják Kövér György témavezetői munkájának a hatóköre. Ám a szerkesztők megelégedtek azzal, hogy ezt az ünnepezt úgyis tudja (idézttem már előszavuknak azt a mondatát, amely a tanítványi állapot kapcsán is Kövér ismereteivel érvel) – csak hát nem ártott volna a reménybeli olvasót is bevonni ezeknek az információknak a világába. Mert így csak az tűnik föl, hogy a tanulmányok egy része még csak hivatkozást sem tartalmaz Kövér György életművére: Bodovics Éva, Tóth Áron, Szécsényi Mihály, Nagy Sándor és Nagy Botond tanulmánya ilyenformán bárhol máshol megjelenhetett volna, első olvasásra nem tűnik fel a szövegükön Kövér hatása (bár a „mester” nyilván e tanulmányokban is észreveheti, hogy köze van hozzájuk...) – csak az előszóból következtethetünk arra, hogy a szerzők mégiscsak Kövér György tanítványai voltak. Csekő Ernő az egyetlen, aki a tanulmánya főszövegében, ráadásul rögtön az első mondatban kétségtelessé teszi, hogy mi is volt a disszertációja témája, s hogy neki Kövér György volt a témavezetője – ezt a gesztust, esetleg nem ilyen explicit formában, akár más szerzők is megtehették volna. Ha már a tanítványi tisztelegés a kötet legfőbb koncepciója elve.

A kötet címe igen attraktív, mi több, költői (tán nem független a 2017-es bicentenáriumtól sem, hogy éppen egy Arany-verssor került a kötet élére) – s ha valaki nem tudná azonnal azonosítani, az előszó élén található mottóval a szerkesztők készségesen maguk adják meg a feloldást: a citátum a *Buda halálából* származik. Minden Arany János iránti elfogultságom ellenére nem érzem a legszerencsésebbnek a választást. Én legalábbis nem tudok szabadulni az eredeti

szöveggörnyezettől, amely a *Buda halálának* egy olyan passzusa, ahol egy hódító csata utáni osztozkodásról van szó. Nem vagyok biztos benne, hogy a szerkesztők egy rablóhadjáratban való részvételt akartak feltétlenül Kövér Györgyre és tanítványi körére asszociáltatni. Kövér György lenne a világhódító Etele? Alighanem erre a – sajnos, el nem hessenthető – félreértésre utalt a szerkesztői előszó is: „Bár a cím az eposzban eltérő tartalommal bír, választásunk mégis a lényegi tartalmi mondanivaló miatt emelte ki kontextusából és helyezte át így új szerepébe azt.” (7.) Hát ez nem sikerült tökéletesen. Egyébként a címadás metaforikája (a termő fa képzete) fölidéző egy másik emlékkönyvet is – bár ez aligha lehetett szándékolt. Legalábbis nem hiszem, hogy a szerkesztők ennek tudatában voltak, ilyesmi csak egy irodalomtörténésznek tűnhet föl: Kovács Sándor Iván hatvanadik születésnapjára, 1997-ben jelent meg egy erősen hasonló (bár a jelenlegivel azért nem azonos) című kötet, amelynek az élén olvasható idézet Balassi Bálint *Egy katonaének* címen közismert verséből származott.⁵

A négy egységre osztott kötet belső tagolása aligha a Kövér György-életmű fő irányait kívánta kijelölni: láthatólag a beérkezett tanulmányok elrendezésének volt inkább az eszköze. Ezért is tűnhet úgy, hogy – leszámítván néhány felsejlő csomópontot – inkább maradékelven összeálló csoportokról van szó. Ilyen a *Társadalomtörténeti elemzések* címet viselő első fejezet is, amely éppen azt nem tartalmazza, amit ígér: ezek főként metahisztóriai célkitűzéssel született, leginkább elméleti-módszertani megközelítést alkalmazó tanulmányok.

Simonkay Márton (*Elképzeltek reformkor. Történelemértelmezési vázlat*) a magyar történetírás egyik korszakfogalmát, a „reformkor” címen ismeretes periódust vizsgálja. Az elemzés bázisa pedig a nagy történeti összefoglalások vonatkozó fejezetei Horváth Mihálytól Katus Lászlóig; ám számomra kérdéses maradt, s ezt a szöveg, sajnos, nem segít eldönteni, hogy miért éppen ez a korpusz az, amelyen a szerző szerint megoldható az elemzés. Kétségkívül ez igen könnyen kezelhetővé teszi az anyagot (ilyen típusú kézikönyvből nincsen túl sok), ám aligha itt látszik a legvilágosabban, hogyan alakultak ki, és hogyan működnek a „reformkor” értelmezésére kialakult nagy koncepciók, amelyeknek nem bizonyos, hogy éppen a Kossuth–Széchenyi-vita megítélése a legfontosabb struktúráképző eleme. Miért nem – mondjuk – a korszakolás általános kérdésein (mikor kezdődik s mire terjed ki ez a korszakfogalom...) vagy éppen a rendszeres bizottsági munkálatok (operátumok) kezelésén lehet megítélni a „reformkort” érintő történeti koncepciókat? Az egyébként érdekes történelemelméleti kérdéseket vizsgáló tanulmány így ugyanis egyszerűen „elveszít”, azaz szóba sem hoz néhány olyan komoly történészt (például Barta Istvánt vagy újabban Pajkossy Gábort), akinek volt/van mondanivalója a „reformkor”-ról, csak éppen nem az a testhez álló „műfa”-uk, mint amelyet Simonkay vizsgál (ha már a dol-

⁵ Orlovsky Géza (szerk.) 1997: „Mint sok fát gyümölcselel...”. *Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére. Írták barátai, kollégái és tanítványai*. ELTE, Budapest.

gozat Hayden White-ra hivatkozik a bevezetőjében, joggal emlegethetem én is a „műfaj” kategóriáját).

Bodovics Éva (*Újabb fordulat a láthatáron? Egy környezettudatosabb történetírás felé*) tanulmánya logikailag is más utat kíván bejárni, mint az előző: nem korábbi történeti konstrukciókat próbál meg elemezni, hanem egy új (vagy legalább bizonyos elemeiben újszerűnek mutakozó), talán irányzattá nemesedő megközelítés lehetőségei mellett érvel – természetesen az előzmények számbavétele után. Árnyalt okfejtését azonban éppen ezen a ponton éreztem egy kissé hiányosnak: a hazai tradíciók között egyáltalán nem említette a történeti ökológiát mint előzményt. Pedig adva van a kérdés: a környezettörténet vajon folytatása vagy éppen kritikája annak a történeti ökológiának, amelyet az 1980-as évek végén az ELTE bölcsészkarán R. Várkonyi Ágnes és Kósa László igyekezett beilleszteni az egyetemi történetképzésbe? Egyébként nem maradandó sikerrel, hiszen nem állandósult a curriculumban ez a szemléletű óra (csak megjegyzem, az első kurzusnak én is hallgatója lehettem annak idején, vannak emlékeim a tematikáról). Ráadásul az ő törekvésüknek szakirodalmi nyomai is maradtak.⁶ Egy kiteljesedni nem tudó, csonkán maradó kísérletről volt-e itt és ekkor szó, vagy éppen olyan kezdeményezésről, amelyet a majdan talán intézményesedni is tudó (de legalábbis szándékozó) környezettörténet fog majd megkoronázni?

A némileg ötletszerűen a kötet élére került, s ilyenformán szemléletileg a kötet módszertanának a megalapozására nem alkalmas (noha egyébként értékes) történelemelméleti tanulmányok után következő rész szerveesebbnek bizonyul. Aligha véletlen, hogy itt négy tanulmány is helyet kapott, azaz itt megmutatkozik valami olyan metodológiai hagyomány, amelyhez többen is természetesen kapcsolódni tudtak. A fejezetcím ezt a következőképpen összegezte: *A társadalom és rétegei*. S valóban, itt a különböző céllal született összeírások tüzetes elemzésének társadalomtörténeti lehetőségei bontakoznak ki az olvasó előtt, egy lokális keret figyelembevételével, amely lehet falu, mint Koloh Gábornál (*Falusi társadalom a kolera idején. Endröd háztartás- és társadalomszerkezete, adózása és a kolera [1834–1836]*) vagy akár a főváros, mint Papp Viktornál (*Ügyvédek a mérlegen. Budapesti ügyvédek jövedelmi és vagyoni helyzete a 19. század második felében*). A másik két tanulmányt pedig az is szorosabban összeköti a fejezeten belül, hogy mindkettő kapcsolódik a virilizmuskutatásnak ahhoz a hazai tradíciójához, amely Vörös Károly klasszikus tanulmányaival indult,⁷ s amelyet egyébként Kövér György is folytatott, jellemző módon, Vörös Károly előtt tisztelegve, a neki szentelt emlékkönyvben.⁸ Csekő Ernő

⁶ R. Várkonyi Ágnes – Kósa László (szerk.) 1993: *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. Orpheusz, Budapest; R. Várkonyi Ágnes (szerk.) 2000: *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából*. Osiris, Budapest.

⁷ Mint például Vörös Károly 1979: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Akadémiai, Budapest.

⁸ Kövér György 1999: Budapest „legjobb adósai” (1879–1890). In: Gyáni Gábor – Pajkossy Gábor (szerk.): *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Csokonai, Debrecen, 125–137.

mindezt egy Tolna megyei példán viszi tovább (*Nagy adófizetőből virilis megyebizottsági tag* [?]. *A legnagyobb adófizetők névjegyzékének első összeállítása Tolna megyében [1871]*), G. Toronyi Judit pedig Nógrád megyei anyagot elemez (*Virilizmus és választójog*). Ez utóbbi tanulmány számomra azért bizonyult különösen izgalmasnak (meglehet, hogy ez csak egyéni érdekeltségemből következik), mert a két nógrádi városnak, Losoncnak és Balassagyarmatnak a rivalizálása, amely aztán a megyeszékhely Losoncra való áthelyezésének az igényében (illetve ennek az elutasításában) is látványossá vált, a virilistajegyzékek elemzése alapján újabb dimenzióval gyarapítható. G. Toronyi Judit eredményei alapján Losonc ugyanis „értelmiségibb” jellegűnek mutatkozik. Ezért aztán nem is csodálható, hogy a 19. század végén éppen itt jelenik meg egy lokálpatrióta töltetű irodalmi hagyományteremtés kísérlete, mintegy a város intellektuális hagyományának a felmutatásaként. A Kármán József köré kiépülő irodalmi kultusz, amelyhez egyébként szinte semmi kézzelfogható emléke nem maradt a városnak, a hagyomány „föltalálása” iskolapéldájának tekinthető; ezzel eddig egy kultusztörténeti szempontú irodalomtörténeti elemzés számolhatott⁹ – ám ezen a ponton jól látszik, hogy éppen itt a kultusztörténet társadalomtörténeti relevanciáját is lehetne bizonyítani. Vagy éppen fordítva (kinek mi a fontos): a társadalomtörténet kultusztörténeti relevanciáját.

A következő egység szintén négy tanulmányt tartalmaz (*Privát és nyilvános szféra*), s voltaképpen ez a mikroszintnek egy másik vetületét jelenti: míg az előző részben a térbeliség szintjén, itt a családi és a személyes élet keretein belül kerülnek elő történeti témák.

Tötös Áron egy budapesti bírósági peranyag alapján képes bemutatni a prostituált életformából a polgári életformába való átmenet lehetőségeit és korlátait („*Eme erkölcstelen életmódomból az által leszek megszabadítva.*” *A házasság szerepe a prostituáltak életében*). Ez nemcsak a normák átjárhatósága szempontjából igen tanulságos, hanem akár az életforma oldaláról is: hiszen a végül feleségül el nem vett prostituált kártérítési pert indított egykori szeretője ellen (mondván, menyit költött rá a házasság reményében), ami azt valószínűsíti, hogy ebből a foglalkozásból lehetséges volt valamiféle vagyon fölhalmozása, s ezt nem (vagy legalább ebben az esetben nem) vontta el ekkor valamiféle külső személy, aki a nőt futtatta.

Kulcsár Beáta egy nagyváradai polgár talán igaz, talán fiktív, de a sajtóban valóságként tálalt indiai tigrisvadászatának eredetét nyomába (*Egy nagyváradai polgár tigrisvadászata nyomában: fikció és valóság*). A tanulmány mindezt a polgári értékrend és a „dzsentifikáció” erőterében elemzi, s ezáltal a kuriózumszerű téma túllép az egyéni extremitáson.

Szécsényi Mihály is szinte a bulvárba érő témát választott, s ennek társadalomtörténeti elemzésére tett kísérletet (*Haszontalan zavargások. A Tisza-gyil-*

⁹ Erről lásd Szilágyi Márton 1998: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*. (Csokonai Könyvtár 16.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 104–118.

kosságtól az erkölcsrendészet ostromáig). Az erkölcsrendészetet megostromló s a támadás során életét vesztő egykori katona esetének az összekapcsolása a Tisza-gyilkossággal igen érdekes feltevés, s a kollektív erőszak fogalmával összekapcsolva van is relevanciája, ám számomra nem teljesen meggyőző. Az előző esetben, az ostromnál ugyanis nem érzékelem a profizmus (vagy akár a katonai kiképzésből fakadó körületekintés) semmi jelét – s így a Tisza-gyilkosság elkövetőinek az eltűnését mint rejtélyt sem oldja meg a kétségkívül szellemes párhuzam. Ám a tanulmány legfőbb értékét nem is a hiányzó vagy kétségbe vonható megfajítás megítélése adja: ez a dolgozat a történeti kriminológia tényeinek a társadalomtörténeti felhasználhatósága mellett érvel, s ennek jócskán van módszertani jelentősége.

Nagy Sándor tanulmánya a jó nevű statisztikus, Szél Tivadar életrajzának és tevékenységének két, eddig egymással kapcsolatba nem hozott részét fogja össze egy elemzésben (*Lábjegyzet Szél Tivadar „antiszemizmusához”. A Balla Ilona contra Szél Tivadar házassági bontóper az 1930-as években*). Az 1935-ben kiadott, *A budapesti házasságok* című könyvében erősen faji szempontú érveket is alkalmazó Szél, ha pusztán ennek az – egyébként alpműnek számító – munkájának a szövegét tekintjük, alighanem antiszemitának minősülne. Nagy Sándor azonban az egyébként eléggé mellbevágó kijelentések mellé odateszi Szél valóperének az anyagát, s ezzel árnyalja a túlságosan gyors és elhamarkodott ítéletet: ennek a peranyagnak az ismeretében egészen más kontextus teremődik az inkriminált mondatokhoz. Ami korábban elvi alapú általánosításként volt olvasható, innen nézvést személyes reflexiónak is felfogható egy balul sikerült s megromlott házassághoz (s ezzel egyébként Szél tudományos témaválasztásának az alanyi vonatkozásai is feltárulnak). A kétféle lépték példás alkalmazása ilyenformán valóban mikrotörténeti irányultságúnak mutatja ezt a forrásközpontú, igen alapos dolgozatot, annak ellenére is, hogy nem a mikrotörténet klasszikus módján dolgozik, s a szerző módszertani reflexiókkal nem kívánta feldúsítani elemzését.

A következő egység (*Intézmény- és vállalkozástörténet*) kevésbé szerves, mint az előző: a címbe foglalt két különmemű fogalom mintha inkább arra szolgálna, hogy az egymástól irányultságában, forrásbázisában és módszertanában is eltérő tanulmányoknak valahogy helyet lehessen szorítani, ne árválkodjanak magukban. Pedig Somorjai Szabolcs tanulmánya (*Folyamatosság és változás. Vermes Illés hitelügyei*) Kövér György tevékenységének egyik centrális területéhez kapcsolódik: a hitelügyletek gazdaságtörténeti elemzése azonban az emlékkönyv egész anyagában csak itt bukkan föl, ezért Somorjai érdekes, egyedi forrást (egy gazdasági naplót) elemző tanulmánya társtalan maradt. Megjegyzem, egyedül itt nem sikerült tökéletesen a formai egységesítés, vagyis az, hogy az összes szakirodalmat a jegyzetektől az irodalomjegyzékbe áttegyék: a tanulmány hivatkozik ugyan Alexander Gerschenkron és Tóth Árpád munkáira, ám őket a bibliográfia nem tartalmazza. Meglehet, ennek felelőssége megoszlik a szerző és a szerkesztők között.

A másik tanulmány, Nagy Botond munkája (*Olasz építési vállalkozók Háromszéken a dualizmus korában*) egy olyan jelenségre hívja fel a figyelmet, amely aligha tekinthető közismertnek. A Háromszéken dolgozó és letelepedő olasz kőfaragók esetében nekem egy vonatkozás nyomon követése hiányzott: a családtörténeti szálak ugyanis inkább csak jelezve vannak, de nincsenek teljesen feltárva; pedig az integrálódásnak a folyamata igen tanulságos lehetett volna, s az elmagyarosodás vagy az olasz identitás megőrzésének a dilemmája, esetleg külső megítélése akár néprajzi és antropológiai módszerekkel is gazdagítható lett volna. Kár, hogy ez az érdekes távlatokat nyitó tanulmány a kötet egészébe mégsem épül be igazán szervesen, persze nem a saját hibájából; hasonló gazdaságtörténeti dolgozatok – bármennyire furcsa is ez a gazdaságtörténészként elismert Kövér György emlékkönyve esetében – ugyanis nincsenek mellette. Somorjai dolgozata pedig sem korszaka, sem témája, sem lokalitása, sem módszertana szempontjából nem jelent igazi közeget.

A kötet utolsó egysége szintén két tanulmányt tartalmaz. S hiába ígér a címe mást (*Iskola és mobilitás*), számomra nem ez tűnik a legfontosabbnak a két szöveg egymás mellé rendelésében. Mert ugyan tény, hogy akár ez a megfontolás is összekötheti őket, de ennél sokkal elemibb kapcsolat, hogy mindkét szerző a biográfia-írás módszerével nyúl saját témájához, s ezzel kapcsolódik Kövér György másik nagy érdeklődési területéhez.

Perényi Roland tanulmánya (*Egy makarenkói pofon a régi világnak. Berzeviczy Gizella [1878–1854] életpályája*), amely egy más jellegű csoportosítás esetén akár a Nagy Sándoré mellé is kerülhetett volna, témája és a rendelkezésre álló források jellege miatt kevésbé tűnik izgalmasnak, mint a Szél Tivadarról szóló. Perényinek ugyanis nem sikerült találnia olyan forrást (persze ez nem az ő hibája, ilyen forrás vagy van, vagy nincs), amely ellenpontoszhatta volna Berzeviczy Gizella eddigi élettörténetét. Így marad a főhős saját narratívája, amelyre ráakódik az utólagos, irányába elfogult interpretáció hagyománya is: egy kommunista karriertörténet hagyományos szerkezetét olvashatjuk, mondhatni, egyfajta profán üdvtörténetet, amelynek során valaki – osztálykorlátai közül kilépve – végre megtalálja az egyetlen helyes utat.

K. Horváth Zsolt saját korábbi témájának, Mérei Ferenc életének egy újabb epizódját írta meg a kötet számára (*Új iskola – új társadalom. Mérei Ferenc és a demokratikus iskola kísérlete Magyarországon, 1945–1948*). Ez a tanulmány, akárcsak Perényié, egy polgári közegeből érkező, majd kommunistává váló értelmiségi életpályáját mutatja be, abban viszont már eltér az előzőtől, hogy éppen Mérei atipikus jellegét hangsúlyozza.

Bármelyik tanulmányt nézzük is: mindegyik érdekes és színvonalas, határozottan kijelöli a saját terepét, módszertanilag is tisztázott módon és forrásközpontúan képes működtetni a választott elemzési metódust. Ezt felfoghatjuk úgy is, mint olyan sajátosságot, amelyet a szerzők – többek között nyilván – Kövér Györgytől tanulhattak. S ha a megtisztelt személy felől nézzük, akkor ez az emlékkönyv jól kirajzolja Kövér György több irányba is ható inspiráló és

irányító szerepét: történelemelmélet, gazdaságtörténet és társadalomtörténet hármasságában megragadható „mester” mivoltát, amely azonban számos más téma iránti odaadó figyelemben is megnyilvánul, s amelynek köszönhetően a kötet dolgozatai nem „másolják” Kövér témáit, hanem kreatív módon újragondolják azokat. A hatás rejtelmes és mélyen ható mivoltát pedig a legjobban azok a „tanítványok” ismerik, akik önálló kutatói arcélüket tudják felmutatni ebben a kötetben annak bizonyosságául, hogy mit is tanultak Kövér Györgytől.

Szilágyi Márton